

Quaderns de
la Selva, 13
2001

CENTRE D'ESTUDIS
SELVATANS

La domus
de Menola,
a Pineda de Mar

ANTONI PLADEVALL FONT

EN la nostra història medieval tenen un lloc molt destacat les antigues *domus* o cases fortes, originades sovint per fills cabalers de grans llinatges –als quals els seus pares cedien un tros de terra on s'edificaven llur residència fortificada– o bé per cavallers que es posaven al servei de senyors jurisdiccionals.

L'origen d'aquests llinatges i de les seves residències sovint és molt difícil d'escatir per falta de documents. La major part d'aquestes *domus* i famílies apareixen per primera vegada en la documentació al llarg del segle XII o com a màxim al final del segle anterior, i els seus titulars són *militēs* o cavallers i, més endavant, *domicelli*, quan no són armats cavallers o no es dediquen en especial a les armes.

El nombre de *domus* és molt notable al llarg dels segles XII i XIII; n'hem comptabilitzat una setantena llarga només a Osona, i el mateix podem dir de la resta de comarques de la Catalunya Vella. La sort d'aquests edificis en el seu aspecte material és molt diversa. Així, mentre alguns s'han mantingut transformats en masies o cases benestants –com la *domus* de Grions, de Sant Feliu de Buixalleu, o la *domus* de Canet transformada en el fantasiós castell de Santa Florentina–, d'altres han desaparegut pràcticament del mapa –com les tres *domus* de la Rovira, de Vallors i de Mansolí, de Sant Hilari Sacalm–, o bé presenten un estat de ruïna deplorable –com la Torre d'en Pega o antiga *domus* de Busquets, de Riells del Montseny, o la Torre de Santa Anna o *domus* de Menola, de Pineda de Mar.

És sobre aquesta darrera *domus* o casa forta –que aixeca les seves ruïnes, encara importants, a la dreta de l'autopista A-19– que voldria fixar uns moments l'atenció del lector. Pertany al terme de Pineda de Mar i és còmodament accessible des del seu polígon industrial que allarga els seus vials asfaltats fins al mateix peu de les ruïnes.

La tria del tema ha estat ben senzilla. Mentre preparàvem la història del casal o *domus* de Mont-rodon, veïna de Taradell, a Osona, vaig trobar un lot de documents referents a aquesta casa i això em va portar a indagar-ne l'origen i la posició social. Amb gran sorpresa meva no vaig trobar cap estudi que s'hi referís i em vaig haver de refiar, per refer-ne el passat, de documents i notícies publicats per Josep M. Pons Guri. És lògic, doncs, que, havent estat convidat a participar en l'aplec de treballs que li dedica *Quaderns de la Selva*, hagi escollit aquest tema, del qual li faig ofrena ben cordialment. No és aquest el moment per esplais personals o per fer la història d'una vella amistat, però conec i aprecio l'amic Pons Guri des del 1960 i he tingut la sort de compartir moltes estones de conversa amb ell, d'aprofitar-me de les seves observacions i consells i d'haver treballat amb ell conjuntament en la ponència *Particularismes catalans en els costumaris dels segles XIII-XVIII*, presentada i llegida al II Congrés Litúrgic de Montserrat del 1965 i publicada dos anys més tard al volum III de les actes d'aquell congrés (p. 103-159). La distància i les ocupacions no han afavorit darrerament les trobades i estones de conversa, que abans eren molt freqüents, però l'estima i l'admiració que tinc envers ell no han minvat mai.

Primeres notícies històriques

La *domus* de Menola té un nom històric que apareix en la documentació a partir dels anys 1177 i 1188 amb els noms de *Amigdala* i *Amendola* (o *Amenola*), que acabarà esdevenint Menola i que sembla derivat del mot llatí que significa “ametlla”. Això indica, doncs, que el nom correcte és el de Menola, no *Manola*, com li dirà del segle XVII ençà la documentació, i molt menys *Merola*, com hem vist aplicat a l'antic mas Feliu –amb bonics finestrals de tradició gòtica, ara emblanquinat i barrejat amb edificacions modernes, que omplenen també l'àmbit del nou polígon idustrial– que en publicacions modernes hem vist citat com Can Feliu de Merola.¹

La vall que va del casal fins al mar es va anomenar antigament *la vall de Menola* i el conjunt de cases que s'hi va edificar entre els segles XVI i XVII *el veïnat de Menola*.²

1. Així ho hem vist al treball «Tres masies de Pineda. Can Feliu de Merola» en *5a Mostra cultural. Pineda de Mar 1986*, Ajuntament de Pineda, 1986, p. 40.

2. Josep M. PONS GURI, *Inventari de pergamins de l'Arxiu Històric Fidel Fita*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Servei d'Arxius, 1984 (doc. 521, 613, 929, 1315, 1357, 1366, 1518, 1544, 1611, 2021, 2093 i 2202).

La família i el seu casal o *domus* apareixen esmentats gairebé simultàniament en la història dins el darrer quart del segle XII. La primera persona documentada directament és una filla del casal, anomenada Fresca, que el 1177 es diu filla de Pere *Amendola* i viuda de Pere de Falgars. L'any 1177 Fresca fa donació al priorat de Santa Maria de Roca-rossa d'una copa d'oli cada any que ha de sortir del seu oliverar (*oleastrum*) situat a *Amigdala*.

Aquesta mateixa dama, que algun altre document anomena Fesca d'*Amigdala*, apareix esmentada fins a l'any 1217 en altres documents que relacionen els Menola amb el priorat de Roca-rossa. Aquest venerable priorat, ara incomprendiblement en ruïnes, es troba al mig d'una zona urbanitzada i ningú no s'ha preocupat de recuperar l'edifici de la seva església, encara molt sencera.³

La *domus* o casal de Menola és al·ludit directament en una clàusula del testament de Bernat de Clarà, castlà del castell d'aquest nom, proper a la població de Mojà, del Moianès o comarca de Bages, del 8 de maig de 1185, en la qual deixa al seu fill Guerau l'alou i feu que té a Menola com *ipsa domo que ibi est*.⁴

Un petit lot de documents, que se situen entre els anys 1279 i 1284 i que tracten de la compra i posterior venda a Santa Maria de Roca-rossa de la vuitena part del delme de Sant Esteve de Tordera, ens torna a donar notícia i noms de dues generacions de senyors de Menola. Inicialment qui va comprar aquesta part del delme a Marquesa de Cabrera, filla del vescomte Guerau i muller del comte d'Empúries, Ponç Hug, fou el cavaller Ramon de Menola, que cinc anys més tard el va revendre pel mateix preu de 3.900 sous, xifra força considerable, a Guillem de Loreta, prior de Santa Maria de Roca-rossa.⁵ Ramon de Menola, l'autor de les transaccions, es diu casat amb Brunissenda i fill de Pere de Menola, que ja havia mort el 1279, i de la seva esposa Berenguera, que encara vivia entre els anys 1279 i 1284.

Altres notícies d'aquests primers temps deixen entreveure que els Menola estaven vinculats als vescomtes de Cabrera, senyors jurisdiccionals del lloc, i als seus castlans, els Montpalau, guardians del castell d'aquest nom que aixeca les seves ruïnes en el cim que corona o limita la vall de Menola.

Els Menola consten com a senyors de terres que arribaven fins a la ratlla de mar —*in littore maris*.

Algunes d'aquestes terres tocaven el lloc on es va formar la població i nucli de Calella entre els anys 1237 i 1338, dates en què Calella va obtenir dels vescomtes de Cabrera un document de protecció per afavorir la creació d'un nucli de pobla-

3. Lluís BONET GARÍ, *Les masies del Maresme*, Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya / Ed. Montblanc, 1984, p. 464.

4. Aquesta família de castlans de Clarà és ben coneguda i estudiada com a senyors o castlans de diversos castells: el de Clarà, el de Gallifa, etc.

Ignorem, però, com varen entrar en possessió del feu i *domus* de Menola.

5. Josep M. PONS GURI, *El cartoral de Santa Maria de Roca-Rossa*, Barcelona, Fundació Noguera (Textos i documents, 7), 1984, doc. 5-8.

ment i també d'un mercat setmanal. El 1338 estableix terres per edificar-hi prop de Calella Bernat de Menola i el 1452 ho fa el seu successor Arnau de Mont-rodon.⁶

Els senyors de Menola varen adoptar el cognom de Mont-rodon al final del segle XIV i el varen mantenir durant més de dos segles. És aquest canvi de cognom el que ens ha fet interessar pel casal de Menola i pel seu passat.

L'enllaç amb els Mont-rodon

Vers l'any 1360 era senyor de la *domus* de Menola Ramon de Menola, que es va casar amb Marquesa, dama de llinatge que desconeixem. El 1364 aquest matrimoni va tenir una filla de nom Constança i poc després, en data que tampoc no hem trobat, va morir Ramon.

La vídua Marquesa, un xic més tard, en tot cas abans del 1375, es va tornar a casar amb el donzell Bernat de Mont-palau, castlà o guardià del castell del seu cognom, quan la seva filla Constança tenia menys de dotze anys. L'allunyament de la viuda i la minoria d'edat de Constança feien necessari el seu casament per tenir qui prengués cura del casal i donés continuïtat al llinatge. Per això, el bisbe de Girona Bernat de Mont-rodon, que com la majoria d'eclesiàstics de l'època era molt donat al nepotisme o a afavorir els del seu llinatge, va portar tot seguit la solució al problema. El 1375 va negociar o pactar el casament de Constança de Menola amb el seu renebot Bernat III de Mont-rodon, fill de Bernat II i de Blanca de Gurb.

Mont-rodon és una antiga *domus* o casa senyorial de la comarca d'Osona, situada entre Taradell i Tona, que tenim documentada des del 1128. Avui dia en resta l'edifici, recentment restaurat, que conté estructures del segle XII en la seva part NE i una magnífica façana gòtica amb finestres coronelles, partides per fines columnetes, un portal adovellat, al qual s'accedeix per una escala, antigament amb un pont llevadís i matacans que defensen els angles de l'edifici i el portal.

El llinatge dels Mont-rodon comença a destacar al país amb Guilem de Mont-rodon, Mestre del Temple de Catalunya, Aragó i Provença, tutor i guardià del rei Jaume I a Montsó, entre el 1214 i 1219, i després responsable i endegador de les finances reials a Catalunya. Cada generació donà un bon nombre d'eclesiàstics i cavallers, com canonges de Vic i de Girona, els bisbes de Girona Arnau de Mont-rodon (1332-1348) i Bertran de Mont-rodon (1374-1384), moltes monges, i els hereus de la família exerciren durant generacions el càrrec d'agutzils reials de Barcelona; és famós l'agutzil Miquel Joan de Mont-rodon, perseguidor de bandolers, que morí cremat a Santa Coloma de Farners en la revolta prèvia al Corpus de Sang, el 30 d'abril de 1640. Sobre aquesta família hem publicat diversos estudis i actualment és en curs d'edició un treball complet de més de

6. Veg. PONS GURI, *Inventari dels pergamins...*, doc. 1036.

tres-cents cinquanta pàgines.⁷ Fou precisament la preparació d'aquesta obra la que ens va fer interessar pel casal de Menola, com ja hem indicat.

En el moment de pactar el casament entre Bernat III de Mont-rodon i Constança de Menola, el nuvi, que era l'hereu del llinatge, tenia 17 anys i, doncs, encara no havia arribat a l'edat legal per administrar els seus béns, però sí per rebre donacions o la carta d'heretament. El seu pare, Bernat II, el va heretar per la primavera del 1375, a fi que pogués aportar la seva herència o patrimoni familiar com a dot del casament i assegurar sobre d'ell el dot de la seva futura esposa, fixat en 21.000 sous.

Els primers pactes o convenis sobre aquest enllaç es varen fer per l'abril del 1375, entorn de les festes de Pasqua, i els capítols matrimonials es varen pactar i signar a Girona el 28 de juliol següent, davant del notari Guillem Llobet, segons la pràctica i costum de la diòcesi de Girona, segons diu el document. Hi consta expressament que es fan amb el consentiment i la voluntat de Bernat II de Mont-rodon, pare del nuvi, i del bisbe Bertran, de Girona, oncle i padrí de l'esmentat Bernat II.⁸

El paper primordial que en la realització d'aquest enllaç va tenir el bisbe Bertran queda palès en un nou document que ens diu que el bibe havia nomenat procurador i gestor de les rendes de Menola el seu familiar Arnau de Mont-rodon i que aquest, al seu torn, va delegar la gestió en Pere Jaume, de la parròquia de Santa Maria de Pineda. Aquest, el 13 de març de 1376, quan Bernardó o Bernat III de Mont-rodon arribà a la majoria d'edat legal li va donar possessió de la casa i béns de Menola. Diu el document que ho fa perquè ha complert els 18 anys i per això com a marit de Constança li dóna possessió de tota la casa i heretat de Menola, de la parròquia de Santa Maria de Pineda, amb tots els seus honors, homes, dones i servitud de la casa, així com de tots els censos, tasques, agraris i de tots i qualssevol drets pertanyents a l'heretat de Menola. Va fer el document el notari Jaume Fogassot, que es diu notari del terme i castell de Montpalau.⁹

Poc abans d'aquest document, el 14 de gener de 1376, Bernardó, com a nou senyor o pubill de Menola, va fer un altre document, que va redactar el notari de Girona Pere Pont, pel qual, atenent que ell té només divuit anys i la seva muller Constança dotze, nomena el seu pare Bernat II de Mont-rodon com a

7. Destaquem d'entre aquests estudis, per la seva relació amb el present, el que varem titular «Arnau i Bertran de Mont-rodon. Dos grans bisbes gironins del segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* (= *Actes de les Jornades d'homenatge al Dr. Jaume Marquès i Casanovas*), XXXIV (1994), p. 395-425.

8. Els documents dels Mont-rodon referents al casal de Menola es troben dipositats a la Biblioteca de Catalunya, Secció de reserva, fons Marquès de Saudín. Plec 88. Però de tota aquesta documentació n'existeix un extracte molt complet i ben fet guardat a l'arxiu del casal de Mont-rodon (AM) titulat

Rùbrica dels actes y títols fabents per lo Castell, Casa y Heretat de Montredon, de la parròquia de Sant Genís de Taradell, feta per lo Illtre y molt Rnd. Sr. don Ramon Sans y de Puig, en quiscun dret doctor, canonge de la Santa Església de Barcelona y ardiaca de Vilafranca del Penedès, en lo any 1691. Per la validesa i cura amb què són fets els extractes dels documents d'aquest manual és el que utilitzarem aquí per als documents dels Mont-rodon citant-lo com a *Rùbrica dels actes* i amb el número que hi té cada document (el que acabem d'extractar és el núm. 165).

9. AM, *Rùbrica dels actes...*, doc. 164.

procurador i administrador de tots els seus béns i dels de la seva esposa pel temps de vuit anys.¹⁰

Bernadó o Bernat III de Menola o de Mont-rodon, àlies de Menola, com li diuen els documents, va viure habitualment a la *domus* de Menola, fins a la seva mort ocorreguda pels volts del 1420. Durant tot aquet temps el casal de Mont-rodon va ésser habitat i administrat pels seus pares Bernat II de Mont-rodon, que féu testament i morí el 1418 i la seva mare Blanca de Gurb, que féu testament el 1400 i un codicil el 1403 i que moriria poc després.

Bernat III de Mont-rodon o de Menola i la seva muller Constança varen tenir almenys cinc fills: Bertran, que suposem el primogènit, que va heretar el casal i els béns de Mont-rodon, el qual l'any 1409, quan s'apropava als vint anys, es va casar amb la vigatana Elisabet de Todonyà, i que va morir el 1418, deixant una única filla petita, de nom Anglantina, que continuà el llinatge dels Mont-rodon; Bernat, que va heretar els béns i casal de Menola, però no el cognom Menola, puix que sempre es va dir Bernat de Mont-rodon; una noia, Narcisa, que trobem documentada el 1418; un altre noi anomenat Guerau, que el 1456, consta com a casat i pare dels nois Guerau i Jeroni; i Guillem Ramon de Mont-rodon, que fou clergue i beneficiat de la Trinitat de Batet, prop d'Olot.

A Mont-rodon hi hagué entre 1418 i 1456 la pubilla Anglantina, casada primer amb Joan de Sant Esteve i després amb Pere Gabriel de Colomer, i no es va perdre el cognom: el seu hereu, fill de Pere Gabriel de Colomer, es va anomenar sempre Bernat IV de Mont-rodon. A Menola, en canvi, no fou així. El fill Bernat, que heretà els béns de Menola i els seus successors, es congno-minaren sempre de Mont-rodon i, doncs, desaparegué el cognom Menola.

L'única cosa que es conservà fou l'escut, bé que barrejat amb el de Mont-rodon. Així ho confirmen els antics reculls heràldics que, sota la forma incorrecta de *Manola* o *Manolla* descriuen així el seu blasó: quartejat amb un mont florejat d'or sobre camp de sinople en el primer i tercer quarter i un escaquejat de sinople d'or en el segon i quart quarter.¹¹ El mont florejat d'or sobre camp verd o de sinople, amb bordura escaquejada d'or, és l'escut dels Mont-rodon, que trobem reproduït gairebé una dotzena de vegades a la catedral de Girona, en especial a la capella dels quatre Sants Màrtirs Gironins, on es troben enterrats els bisbes Arnau i Bertran; l'escut escaquejat de sinople i or és el que utilitzava la família Menola abans de l'enllaç amb els Mont-rodon.

Bernat III de Mont-rodon o de Menola va fer testament el 27 de setembre de 1420 i pel posterior silenci documental devia morir tot seguit. Com s'ha indicat, el seu hereu Bertran, heretat de Mont-rodon, havia mort aleshores feia dos anys, deixant

10. AM, *Rúbrica dels actes...*, doc. 116.

11. Martí DE RIQUER, *Heràldica catalana*, Barcelona, Quaderns Crema, 1983, vol. I, p. 268 i vol. II, fig. 54-2.

una filla de pocs anys, Anglantina. Per això, junt amb una còpia del seu testament hi ha unit un altre document en què consta que abans estava domiciliat a la vegueria d'Osona, ara, però, ho és a la de Girona, i diu que és tutor de la seva néta Anglantina, filla de Bertran, que havia mort sense fer testament el 1418 i de la seva esposa Elisabet, encara vivent. Aquest document és un decret de la cort del veguer de Vic, segons el qual per arranjar la mala situació econòmica en què es troba el casal de Mont-rodon, per la mort el mateix any del seu pare Bernat II i del seu fill Bertran, es crea un censal de preu de 5.000 sous i pensió anyal de 19 lliures i 11 diners, que es grava sobre els béns del casal de Mont-rodon i sobre el delme que aquests rebien de la parròquia de Sant Genís de Taradell. Aquest censal el va comprar el fill Bernat, el germà de Bertran, el que fou designat com hereu de Menola, de manera que es tractava d'una operació familiar que amb els béns de Menola salvaren la crisi momentània de Mont-rodon.¹² Les bones relacions entre les dues branques de la família es continuaren molt de temps, com ho revelen notícies que recollim en l'estudi abans esmentat sobre el casal de Mont-rodon.

No és el nostre intent fer un estudi complet o exhaustiu del casal de Menola. Tanmateix, per les notícies trobades en estudiar els Mont-rodon, creiem que a Bernat de Mont-rodon, fill de Bernat III de Mont-rodon, pubill de Menola, el va substituir Arnau de Mont-rodon, que posseïa l'heretat de Menola abans del 1450 i a aquest el va succeir Ramon de Mont-rodon, que actua en documents posteriors a aquesta data.

A Ramon de Mont-rodon el succeiria Nicolau de Mont-rodon, que pels volts del 1456 es va casar amb la pubilla Joana de Vilanna, dama que va viure força anys i que en documents dels anys 1480 s'anomena Joana de Montrodon i Vilanna de Menola.¹³

Fill d'aquests seria Francesc Vilanna de Mont-rodon, que potser avantpassaria el cognom Vilanna al de Mont-rodon per alguna clàusula o vinculació lligada a l'herència Vilanna. Francesc Vilanna de Mont-rodon, casat amb Elionor, havia mort ja el 5 d'octubre de 1528, quan el seu fill Martorià de Mont-rodon i Vilanna, donzell, senyor de la casa o força de Menola, domiciliat a Barcelona i a la parròquia de Santa Maria de Pineda, va signar capítols matrimonials amb Violant de Mont-rodon, filla de Bernat V de Mont-rodon, ja difunt, i d'Anna Sampó, vivent, amos del casal d'Osona. Violant va aportar com a dot 20.000 sous, que el seu germà Joan Francesc de Mont-rodon i la seva mare Anna li varen assegurar sobre els delmes que rebien de les parròquies de Vilamarí i de Sant Esteve de Guialbes, del bisbat de Girona.¹⁴

El cognom Vilanna i Mont-rodon o Mont-rodon i Vilanna, que tan aviat trobem en un ordre com en un altre, va subsistir fins al segle XVII ja avançat, quan entrà en possessió de la casa i propietat de Menola la família Barutell, i després els Bonell, en èpoques que ja no interessen per al nostre estudi.

12. AM, *Rúbrica dels actes...*, doc. 177.

13. AM, *Rúbrica dels actes...*, doc. 129.

14. AM, *Rúbrica dels actes...*, doc. 88.

15. Veg. BONET GARÍ, *Les masties...*, p. 464-466.

El present del casal de Menola

El present del casal de Menola no pot ésser més desolador. Per a més tristesa, ha perdut fins i tot el seu nom plurisecular i ara se'l coneix per "la Torre de Santa Anna", per la capella, inicialment dedicada a Sant Feliu i més tard a Santa Anna que tenia al seu davant i que va mantenir culte fins a mitjan segle XIX.

Sembla incomprendible que ningú no s'hagi preocupat de netejar i consolidar les seves ruïnes, sobretot si tenim present que es troba en un indret on no són massa abundants els vestigis d'època tan reculada. Fins entrat el segle XIX, segons explicació recollida de gent del lloc, hi va haver masovers que, a mesura que s'enrunava el gran casal, habitaven o s'instal·laven en els edificis situats en el clos tancat que el precedeix, a la part de migdia, on es trobava també l'antiga capella, ara tot en ruïnes, sense cobertes i envaït per la vegetació.

N'existeix un bon estudi arquitectònic amb plantes i alçats que va aixecar fa una seixantena d'anys o més l'arquitecte Lluís Bonet i Garí, que l'inclogué en el seu estudi sobre masies i cases fortificades del Maresme.¹⁵

Les ruïnes són encara molt importants i podrien ésser objecte d'un bon estudi i consolidació, que contribuirien a enriquir el patrimoni arquitectònic del municipi i de la comarca. Breument, les ruïnes, encara imposants i susceptibles de consolidació, revelen que es tractava en els seus bons temps d'un gran casal, format per dos cossos rectangulars de diferents dimensions, amb una gran torre rodona, a la seva part nord, que els unia. Aquesta torre, com tota la resta, és força malmesa i sembla obra dels segles XV o XVI o de l'època dels Mont-rodon. L'edifici tenia tres plantes, amb una superfície, calculada a la sola planta baixa, de 241 m². En un pla inferior, davant la façana del mur meridional, hi havia la capella, el celler i altres coberts, tot vorejat per un sòlid mur, que són d'època posterior al cos del casal.

La capella, ara malmesa, com tota la resta, es trobava a la dreta del portal d'accés a aquest pati o recinte més baix, ara invadit de ruïna i d'espessa vegetació.

La part més vistent és la seva façana de la part de migdia, amb els dos grans contraforts, a manera de mitges torres, que emmarquen el portal principal i acaben a la ratlla del teulat amb un matacà de defensa. Aquests elements determinen dos cossos, de mida desigual, que donen una clara assimetria a aquesta façana, omada amb finestral, ara malmesos, algun dels quals de finestres coronelles, amb arquets lobulats i columnetes, ara desapareguts, i dels quals només queden vestigis dels arquets.

Tots els murs del cos principal de l'edifici es mantenen drets fins a l'arrencada de la inexistent teulada, cosa que li dóna de lluny encara una certa presència, però augmenta la sensació d'abandonament quan un s'hi apropa i veu les seves clivelles i els buits dels seus finestral d'on s'han emportat totes les pedres que eren susceptibles d'ésser arrencades. Creiem que pel seu passat i mèrit arquitectònic aquestes restes mereixerien una millor sort i que algú en tingués cura.

Façana de migdia.

Vista del costat de lleocant i camí d'accés.

Torre interior del Casal.

Casal de Mont-rodon.